

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-104>

УДК 331.1

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО СТАНУ

WAYS OF DEVELOPING HUMAN POTENTIAL IN UKRAINE IN THE POST-WAR CONDITIONS

Плавкова Дар'я Дмитрівна

аспірантка,

Університет митної справи та фінансів

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0443-9507>**Plavkova Daria**

University of Customs and Finance

У статті розглядаються ключові аспекти відновлення та розвитку людського потенціалу у період післявоєнного відновлення. Проаналізовано виклики, що постали перед країною, зокрема демографічні зміни, масова міграція, руйнування освітньої та наукової інфраструктури, а також негативні психологічні наслідки війни. Досліджуються шляхи розвитку людського потенціалу в Україні в умовах післявоєнного стану, враховуючи виклики та можливості, які постали перед країною. Серед них – реінтеграція вимушених переселенців і мігрантів, відновлення системи освіти та професійної підготовки, розвиток цифрових навичок та інноваційної економіки. Застосовано міждисциплінарний підхід, що охоплює економічні, соціальні та управлінські аспекти розвитку людського потенціалу. Особливий акцент зроблено на ролі міжнародної підтримки, державних програм реабілітації та адаптації громадян до нових умов.

Ключові слова: людський потенціал, післявоєнне відновлення, цифрова економіка, реінтеграція, воєнна економіка, інвестиції в освіту, інновації.

The article examines key aspects of the restoration and development of human potential in the post-war recovery period. The challenges facing the country are analyzed, including demographic changes, mass migration, destruction of educational and scientific infrastructure, as well as the negative psychological consequences of the war. The article examines the ways of developing human potential in Ukraine in the post-war situation, taking into account the challenges and opportunities facing the country. The main attention is paid to strategic areas of human potential development. Among them are the reintegration of internally displaced persons and migrants, the restoration of the education and vocational training system, the development of digital skills and an innovative economy. The research methodology is based on the use of systemic and comparative analysis, methods of sociological surveys, statistical analysis and forecasting. An interdisciplinary approach is applied, covering economic, social and managerial aspects of human potential development. Special emphasis is placed on the role of international support, state rehabilitation programs and adaptation of citizens to new conditions. The article substantiates the need for reforms in the fields of education, healthcare and employment, as well as creating conditions for attracting investments in human potential. It is proved that effective policies in these areas will contribute to the sustainable development of the country and its integration into the global economic space. The article substantiates the need for reforms in the fields of education, healthcare and employment. Only with close cooperation between these sectors can sustainable restoration and development of human capital be achieved. This process requires a systemic approach to policy at all levels, as well as the active participation of civil society and international partners. The emphasis is placed on the importance of creating a sustainable policy that takes into account the specifics of post-war reconstruction, ensures flexibility and adaptation to the rapidly changing conditions of a globalized world.

Keywords: human potential, post-war recovery, digital transformation, reintegration, innovative economy, investment in education.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України стала не тільки значною гуманітарною катастрофою, але й завдала нищівного удару по людському

потенціалу країни. Війна призвела до значних демографічних втрат, безпрецедентної міграції населення, руйнування критичної інфраструктури, психологічної травми суспільства

та інших негативних наслідків, що створюють серйозні виклики для подальшого розвитку держави.

У цих умовах питання відновлення та розвитку людського потенціалу набувають особливої актуальності. Адже саме людський потенціал, як сукупність інтелектуальних, творчих, професійних та фізичних здібностей людини, є ключовим фактором успішного післявоєнного відновлення та сталого розвитку країни. Проблема розвитку людського потенціалу в умовах післявоєнного стану є багатогранною та комплексною. Вона охоплює широкий спектр питань, від відновлення системи освіти та охорони здоров'я до створення умов для економічного зростання та соціальної інтеграції.

Метою статті є визначення ключових напрямів та шляхів розвитку людського потенціалу в умовах післявоєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження соціально-економічного розвитку людського потенціалу зробила Лібанова Е. М., у своїй роботі "Людський розвиток в Україні: проблеми та перспективи" вона аналізує вплив демографічних змін, зайнятості та освіти на розвиток людського капіталу. Авторка наголошує, що ефективне використання людських ресурсів є основою сталого економічного зростання, особливо в умовах глобальних викликів, до яких належать військові конфлікти та економічні кризи [1].

Аналогічні аспекти досліджує Онищенко В. І. у праці "Соціально-економічні аспекти розвитку людського капіталу в Україні". Автор звертає увагу на зростаючу роль державної політики у подоланні наслідків війни для людського капіталу, зокрема щодо механізмів підтримки зайнятості, реінтеграції внутрішньо переміщених осіб та адаптації освітньої системи до нових викликів [2].

Вплив війни на демографічну ситуацію та ринок праці детально проаналізовано у роботі Коломійця В. М. "Вплив війни на демографічну ситуацію та ринок праці в Україні". Він визначає основні наслідки збройного конфлікту, такі як масова міграція, зниження народжуваності та структурні зміни у складі робочої сили. Особливий акцент зроблено на тому, що суттєві втрати населення, які спричинені як безпосередніми бойовими діями, так і економічною нестабільністю, можуть мати довгострокові негативні наслідки для економічного розвитку країни [3].

Теоретичні основи дослідження людського капіталу закладені у роботах західних науков-

ців, серед яких особливо вирізняється внесок Гері Беккера (Gary Becker). Його фундаментальна праця "Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis", розглядає людський капітал як ключовий чинник економічного розвитку. Беккер доводить, що інвестиції в освіту, професійну підготовку та здоров'я населення є найефективнішими інструментами зростання продуктивності праці та економічного процвітання [4].

Доповнює цю концепцію Джеймс Хекман (James Heckman) у дослідженні "Policies to Foster Human Capital", де розглядаються політики стимулювання розвитку людського капіталу. Він підкреслює, що раннє втручання в освітній процес, професійне навчання та підтримка соціально вразливих груп населення мають вирішальне значення для довготривалого розвитку людських ресурсів [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний обсяг досліджень, присвячених розвитку людського потенціалу в умовах післявоєнного відновлення, залишаються аспекти, що потребують глибшого аналізу. По-перше, недостатньо розкрито механізми адаптації освітніх процесів до потреб внутрішньо переміщених осіб та осіб, що повертаються з-за кордону. По-друге, бракує комплексного дослідження впливу цифровізації на розвиток людського капіталу в умовах нестабільності. По-третє, малодослідженим залишається питання інтеграції психологічної реабілітації у стратегії розвитку робочої сили. Виявлення цих прогалин сприятиме розробці ефективної політики відновлення та сталого розвитку людського потенціалу України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення ключових стратегій відновлення та розвитку людського потенціалу України в умовах післявоєнного стану. Це передбачає аналіз основних викликів, зокрема демографічних змін, освітніх втрат, проблем зайнятості та соціальної адаптації. Також дослідження спрямоване на обґрунтування ефективних механізмів реінтеграції мігрантів, відновлення освітньої інфраструктури, розвитку цифрової економіки та залучення міжнародної підтримки, що сприятиме стійкому соціально-економічному розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людський потенціал є основним ресурсом соціально-економічного розвитку суспільства. Його ефективне використання та вдосконалення сприяють підвищенню

продуктивності, інноваційного розвитку та зростанню добробуту населення. У сучасних умовах, коли глобальні виклики, включаючи економічні кризи, демографічні зміни та технологічні трансформації, впливають на всі сфери життя, дослідження людського потенціалу набуває особливого значення.

Війна в Україні спричинила значні демографічні зміни, які безпосередньо впливають на ринок праці та розвиток людського потенціалу. Основними наслідками є суттєве зменшення чисельності населення через загибель, міграцію та зниження народжуваності. Ще один суттєвий аспект – зміни у віковій структурі населення. Війна збільшила частку осіб похилого віку в загальній демографічній структурі, що створює додаткове навантаження на соціальну сферу та систему пенсійного забезпечення.

Масова вимушена еміграція, особливо жінок та дітей, стала наслідком небезпеки та нестабільності. За даними Агентства ООН у справах біженців, упродовж 2022–2024 рр. країну залишили близько 6,3 млн осіб. Крім того, внутрішнє переміщення населення набуло масштабного характеру: у 2022 р. кількість внутрішньо переміщених сімей з дітьми зросла у 6 разів – з 124 тис. до 739 тис. (див. табл. 1) [6].

Крім внутрішнього переміщення, значна кількість українців виїхала за кордон. Станом на грудень 2024 р. понад 190 тис. українських юнаків віком 14–17 рр. зареєструвалися для тимчасового захисту в країнах ЄС [7]. Це свідчить про значні втрати молодого населення, що може мати довгострокові наслідки для демографічної структури країни. Зменшення кількості молоді через міграцію або втрати

внаслідок бойових дій безпосередньо відбивається на освітній системі, скорочуючи кількість потенційних здобувачів освіти. Крім того, значна частина дітей та молоді змушена навчатися у нових умовах – дистанційно, за кордоном або в освітніх закладах із тимчасовою інфраструктурою. Станом на січень 2024 р. форми навчання розподілилися таким чином: 31% – офлайн, 34% – онлайн, 36% – гібридна форма.

Освітні втрати є одним із найсерйозніших викликів, з якими стикаються суспільства під час криз. Втрата доступу до якісної освіти може мати довгострокові негативні наслідки не лише для окремих осіб, але й для економічного та соціального розвитку країни. Відсутність стабільного навчального процесу, дефіцит кваліфікованих педагогів, руйнування навчальних закладів та психологічні травми для учнів – усе це формує комплексну проблему, що потребує негайного вирішення. У таблиці 2 представлено основні види освітніх втрат та їхні наслідки, що можуть мати тривалий вплив на суспільство та економіку у середньостроковій перспективі.

Ці дані свідчать про значні виклики, з якими стикається освітня система України, що може мати довгострокові наслідки для розвитку людського потенціалу країни. Водночас 17% домогосподарств ВПО повідомили про відсутність доступу дітей до освіти тільки у 2022–2023 навчальному році.

Втрата можливості здобувати якісну освіту негативно впливає на підготовку кваліфікованих кадрів у майбутньому. Особливо це стосується технічних спеціальностей, де практичні навички відіграють вирішальну роль. Крім того, багато студентів, які виїхали за кор-

Таблиця 1

Основні показники демографічних змін в Україні за 2024 рр.

Показник	Характеристика
Кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО)	4,9 млн
Загальна оцінка чисельності ВПО	5,5 – 6,5 млн
Кількість ВПО, які перемістилися після 24 лютого 2022 року	3,6 млн (73,5% від загальної кількості зареєстрованих ВПО)
Частка дітей до 18 років серед ВПО	21,3%
Кількість внутрішньо переміщених сімей з дітьми у 2022 р.	Зросла у 6 разів: з 124 тис. до 739 тис.
Внутрішньо переміщені сім'ї з дітьми	739 тис.
Загальна кількість емігрантів	6,3 млн

Джерело: складено авторами на основі [6]

Таблиця 2

Освітні втрати та їхні наслідки у середньостроковій перспективі

Проблема	Характеристика
Психоемоційне вигорання учасників навчального процесу	83% опитаних здобувачів освіти заявили про поганий психологічний стан та психологічні проблеми
Відсутність доступу до освіти у ВПО	17% домогосподарств ВПО повідомили, що їхні діти не мали доступу до освіти у 2022–2023 навчальному році
Вплив війни на молодь	36% молодих людей зазнали зниження або втрати доходу; 28% відзначили погіршення психічного здоров'я

Джерело: складено авторами на основі [8]

дон, адаптувалися до нових освітніх систем і можуть не повернутися до України, що призведе до дефіциту фахівців у ключових секторах економіки.

Для подолання освітніх втрат необхідні комплексні заходи, такі як:

1) розвиток дистанційної освіти та забезпечення доступу до інтернету у всіх регіонах країни;

2) створення безпечних навчальних просторів навіть в умовах війни для більшості закладів освіти;

3) підтримка та перепідготовка педагогів для роботи в нових технологічних реаліях;

4) психологічна підтримка здобувачів освіти і педагогів для подолання стресів та адаптації до соціально-економічних змін;

5) залучення міжнародних партнерів та інвесторів для відновлення освітньої інфраструктури за сучасними міжнародними стандартами.

Лише системний підхід до подолання освітніх втрат дозволить зберегти та розвинути людський потенціал країни, що є ключовим фактором її майбутнього відродження та процвітання.

Війна та масові епідемії також суттєво впливає на зайнятість та ринок праці, спричиняючи масштабні деструктивні зміни у структурі трудових ресурсів, попиті на спеціалістів та умовах праці. Знищення підприємств,

релокація суб'єктів господарювання з загрозливих місць, порушення логістичних ланцюгів, вимушена міграція населення та мобілізація працездатного населення призводять до втрат робочих місць та скорочення економічної активності (табл. 3).

У той же час, війна формує нові запити на ринку праці, зокрема на спеціалістів у сфері оборонної промисловості, логістики, медицини, інформаційних технологій та психологічної підтримки. Державна підтримка, міжнародна допомога та ініціативи щодо відновлення економіки можуть сприяти пом'якшенню негативних наслідків. Зміни на ринку праці вимагають адаптації як з боку працівників, так і роботодавців, а також впровадження державних програм підтримки зайнятості та перекваліфікації.

При цьому, соціальне партнерство між державою та громадянським суспільством відіграє ключову роль у відновленні людського потенціалу та впровадженні ефективних реформ. Спільні проекти сприяють синергії державних ініціатив та громадських ініціатив, що дозволяє швидше реагувати на соціально-економічні виклики. Взаємодія між владою та суспільством є важливим чинником у реалізації освітніх, соціальних та економічних програм (див. рис. 1). Спільні проекти уряду та громадянського суспільства є ефективним механізмом розвитку людського

Таблиця 3

Показники впливу війни та і епідемій на зайнятість і ринок праці

Показник	Характеристика
Зниження або втрата доходу серед молоді	36% опитаних молодих людей повідомили про зниження або втрату доходу
Проблеми з працевлаштуванням	19% молоді стурбовані неможливістю працевлаштування
Частка дистанційно зайнятих українців під час карантину (травень 2021 р.)	21%

Джерело: складено авторами на основі [9]

Рис. 1. Основні шляхи розвитку людського потенціалу в Україні

Джерело: побудовано авторами на основі [9]

потенціалу, особливо в умовах воєнного стану та економічних криз. Вони забезпечують більш швидку адаптацію до змін, сприяють підвищенню рівня освіти, інтеграції ветеранів у суспільство, підтримці вразливих верств населення та розвитку інноваційних рішень. Надалі варто розширювати ці партнерства та створювати умови для їх ефективної реалізації.

Відновлення та розвиток людського потенціалу є стратегічно важливим завданням для будь-якої країни, що переживає кризові явища, зокрема воєнні конфлікти, економічну нестабільність чи масову міграцію населення. Комплексний підхід до вирішення цього питання передбачає реалізацію заходів у декількох ключових напрямках, таких як реінтеграція ВПО та мігрантів, модернізація системи освіти та науки, впровадження державних програм реабілітації та соціальної

адаптації, а також активна співпраця з міжнародними організаціями та інвесторами [11].

Проблема реінтеграції ВПО та мігрантів вимагає створення сприятливих умов для їхнього соціального та економічного включення. Важливими є забезпечення доступу до житла, медичних послуг, працевлаштування, а також проведення програм професійної перепідготовки та психологічної реабілітації. Без цих заходів значна частина населення може залишитися вразливою та соціально ізольованою, що негативно вплине на загальну стабільність країни.

Освіта та наука є фундаментом для розвитку людського капіталу, тому їхнє відновлення та модернізація мають стати пріоритетом державної політики. Важливим є використання сучасних цифрових технологій, оновлення освітніх програм відповідно до вимог ринку праці, а також стимулювання науково-

дослідницької діяльності. Це дозволить не лише покращити якість підготовки фахівців, а й сприятиме економічному зростанню через розвиток інновацій та технологій.

Державні програми реабілітації та соціальної адаптації відіграють критичну роль у поверненні людей до активного суспільного життя. Вони включають як медичні та психологічні заходи, так і підтримку у працевлаштуванні, наданні житла та соціальних гарантій. Для їх ефективного функціонування необхідний постійний моніторинг, а також співпраця між урядом, громадськими організаціями та міжнародними партнерами.

Не менш важливою є роль міжнародних організацій та інвесторів у підтримці людського потенціалу. Фінансова допомога, освітні гранти, інвестиції в інфраструктуру, технологічний трансфер та залучення експертів сприяють якнайшвидшому відновленню країни та створюють передумови для її сталого розвитку.

Висновки. Розвиток людського потенціалу є ключовим фактором післявоєнного віднов-

лення України. Аналіз викликів показав, що найбільшими перешкодами є демографічні втрати, масова міграція, руйнування освітньої та наукової інфраструктури, а також скорочення ринку праці. Для ефективного подолання цих проблем необхідні комплексні заходи.

Одним із пріоритетних напрямів є реінтеграція внутрішньо переміщених осіб і мігрантів шляхом створення сприятливих умов для їхнього працевлаштування та соціальної адаптації. Відновлення освітньої системи, впровадження сучасних технологій навчання та стимулювання наукової діяльності сприятимуть формуванню кваліфікованих кадрів.

Розвиток цифрової економіки та залучення інвестицій у людський капітал дозволять підвищити конкурентоспроможність країни. Важливу роль відіграє міжнародна підтримка, яка має бути спрямована на освітні реформи, медичну реабілітацію та економічне зростання. Лише за умов комплексного підходу можна забезпечити стале відновлення та інтеграцію України у світовий економічний простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лібанова, Е. М. Людський розвиток в Україні: проблеми та перспективи. *Інститут демографії та соціальних досліджень*. 2020. 320 с.
2. Онищенко, В. І. Соціально-економічні аспекти розвитку людського капіталу в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. 285 с.
3. Коломієць, В. М. Вплив війни на демографічну ситуацію та ринок праці в Україні. *Економічна думка*. 2023. 250 с.
4. Becker, G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. *The University of Chicago Press*. 1993. 412 p.
5. Heckman, J. Policies to Foster Human Capital. Cambridge: *National Bureau of Economic Research*. 2000. 45 p.
6. Міністерство соціальної політики України. Кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) станом на 20 грудня 2023 року. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870> (дата звернення: 2 березня 2025).
7. Reuters. *Ukraine's teenage boys fear dark dilemma: fight or run*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-teenage-boys-fear-dark-dilemma-fight-or-run-2024-12-05> (дата звернення: 2 березня 2025).
8. Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України: Монографія щодо якості життя в Україні. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_якість.pdf (дата звернення: 2 березня 2025).
9. Науково-технічний моніторинг Міжнародної групи з методології (STMM). Зміни на ринку праці під час карантину. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/7.pdf> (дата звернення: 2 березня 2025).
10. Центр соціально-економічних досліджень (CEDOS). Вплив війни на молодь в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini> (дата звернення: 2 березня 2025).
11. Програма розвитку ООН (UNDP). Аналіз впливу війни на внутрішньо переміщених осіб в Україні. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 2 березня 2025).

REFERENCES:

1. Libanova E. M. (2020) Liudskyi rozvytok v Ukraini: problemy ta perspektyvy. [Human Development in Ukraine: Problems and Prospects]. *Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen – Institute of Demography and Social Research*. 320 p. (in Ukrainian).
2. Onyshchenko V. I. (2021) Sotsialno-ekonomichni aspekty rozvytku liudskoho kapitalu v Ukraini [Socio-economic Aspects of Human Capital Development in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy*. 285 p. (in Ukrainian).

3. Kolomiets, V. M. (2023) Vplyv viiny na demohrafichnu sytuatsiiu ta rynok pratsi v Ukraini [The Impact of War on the Demographic Situation and the Labor Market in Ukraine]. *Ekonomichna dumka – Economic Thought*. 250 p. (in Ukrainian).
4. Becker, G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. Chicago: The University of Chicago Press, 1993. 412 p. (in USA).
5. Heckman, J. Policies to Foster Human Capital. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 2000. 45 p. (in USA).
6. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. Kil'kist zareiestrovanykh vnutrishno peremishchenykh osib (VPO) stanom na 20 hrudnia 2023 roku. [Ministry of Social Policy of Ukraine. Number of registered internally displaced persons (IDPs) as of December 20, 2023]. Available at: <https://www.msp.gov.ua/projects/870> (Accessed: March 2, 2025).
7. Reuters. Ukraines teenage boys fear dark dilemma: fight or run. [Reuters. Ukrainian Teenagers Fear the Dark Dilemma: Fight or Run] Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraines-teenage-boys-fear-dark-dilemma-fight-or-run-2024-12-05> (Accessed: March 2, 2025).
8. Instytut demografii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy [Institute of Demography and Social Research of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Monohrafiia shchodo yakosti zhyttia v Ukraini. [monograph on the Quality of Life in Ukraine]* Available at: https://idss.org.ua/arhiv/Monohrafiia_yakist.pdf (Accessed: March 2, 2025).
9. Naukovo-tekhnicnyi monitorynh Mizhnarodnoi hrupy z metodolohii (STMM). Zminy na rynku pratsi pid chas karantynu. [Scientific and Technical Monitoring of the International Methodology Group (STMM). Changes in the Labor Market during Quarantine.] URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2022-4/7.pdf> (Accessed: March 2, 2025)
10. Tsentr sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen (CEDOS). Vplyv viiny na molod v Ukraini. [Center for Socio-Economic Research (CEDOS). The Impact of War on Youth in Ukraine] Available at: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini> (Accessed: March 2, 2025).
11. Prohrama rozvytku OON (UNDP). Analiz vplyvu viiny na vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. [United Nations Development Program (UNDP). Analysis of the Impact of War on Internally Displaced Persons in Ukraine.] Available at: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (Accessed: March 2, 2025).